غلام عمر (مور مغيري)

سيد رکيل شاھ صوفي القادري جون ٽيھ اکريون (سي حرفيون)

Abstract:

Poetry is source of heartest expression of internal outpour. Poetry is main genre of Sindhi literature through poetry, political, social, literal, spritual and public perpertartors take strat. Poetry of Sufi's is a mission, which gives a lesson of love affection, peace, freedam and huminty.

Poetry of Sufi Rakhyal Shah is also full of such qualities. Literally service of Sufi Rakhyal Shah keeps main position in Sindhi literature. He is qualitative poet artistic and notion deepness is also present in his poetry. His poetry book namely "Bahr-e-Ishiq" is available. He composed his poetry in six languages such as Sindhi, Siraiki, Balochi, Urdu, Persion and Hindi. Monisim is main theme of his poetry.

سنڌ صوفياڻي ڌرتي آهي جيڪا سدائين زرخيز رهي آهي. سنڌڙيءَ تي هر دور ۾ شعوري هوائون گُهلنديون رهيون آهن. هن ڌرتيءَ تي سياسي، سماجي، ادبي ۽ صوفياڻي فڪر جون شاندار شخصيتون پيدا ٿيون آهن، جن پنهنجي فڪري پيغام ذريعي پنهنجي ڌرتيءَ ۽ عوام لاءِ پاڻ پتوڙي بي مثال ڪارناما سر انجام ڏنا آهن. سياسي اڳواڻن سياسي خدمتون سرانجام ڏنيون، سماجي رهبرن، سماج جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ پاڻ پتوڙيو ۽ صوفي بزرگن، صوفياڻي فڪر رستي رواداري، انسانيت جي درس کي عام ڪيو. صوفيت جو پيغام شاعريءَ رستي عوامي اُمنگن جي ترجماني ڪندو رهيو آهي. صوفي بزرگن جي شاعري هڪ پيغام آهي، جنهن ۾ پيار، محبت، امن، آجپي، رواداري ۽ انسانيت جو درس ڏنل آهي. سيد رکيل شاھ جي شاعري بہ امن، مساوات، صلح ۽ ڀائيچاري جو سبق ڏئي ٿو. سندس شاعريءَ ۾ ميٺ، محبت، ايڪي، اتحاد ۽ اصلاح جي اپٽار ٿيل آهي.

سيد رکيل شاھ ادبي ڪيتر جو سگهارو نالو آهي. سندس شاعريءَ ۾ فني سٽاءُ ۽ فڪري گهرائيءَ جي بهترين رنگيني آهي. سيد رکيل شاھ وحدت الوجود جو پيروڪار آهي. سندس رسالي "بحرالعشق" ۾ سنڌي، سرائڪي، بلوچي، اردو، فارسي ۽ هندي

ٻوليون شامل آهن. پاڻ بروهڪي زبان جو به ڄاڻو هيو. سندس شاعريءَ ۾ بروهڪي ٻوليءَ جون سٽون به ملن ٿيون. صوفي رکيل شاهه سنڌي ادب جو ڀرپور شاعر آهي. بلوچستان صوبي جي ضلعي جهل مگسي تعلقي گندا واهه جي شهر فتحپور شريف ۾ سندس درگاهه آهي. بلوچستان صوبي جي ڪتابي لکت بلوچي ۽ اردو آهي، پر سيد رکيل شاهه سنڌي ٻوليءَ سان چاهه ۽ محبت جي ڳانڍاپي جي ڪري، سنڌي ادب جي گهڻي خدمت ڪيائين ۽ سندس شاعريءَ جو ڳاٽيتو سنڌي زبان ۾ زيادهه ملي ٿو.

ڊاڪٽر غلام نبي سڌايو لکي ٿو ته: "سائين رکيل شاهه اهڙن ئي صوفي شاعرن جي سٽ جو هڪ ساٿاري آهي، جن پنهنجي عشق جي علم سان واديءَ گندا واهه بلوچستان ۾ اهڙي ته نور جي پالوٹ ڪئي جو خشڪ ۽ بيابان زمين ڪستورين ۽ خوبصورتين جي آماجگاهه بڻجي پئي. هن ڪتاب 'بحرالعشق' ۾ اهڙي ئي وستار ٿيل آهي، عشق جي، محبت جي ۽ قرب جي. انساني جذبن ۽ احساسن جي ترجماني جڏهن پنهنجي مڪاني ٻوليءَ جي آسان لفظن ۾ ڪئي ويجي ته ان ڪلام جي ادبي افاديت پاڻ وڌي ويجي ٿي ۽ اهائي سائين رکيل شاهه جي شاعريءَ جي وڏي ۽ اهم خوبي آهي."(بحرالعشق، ص 12)

سيد رکيل شاهه انگريز دور جي ٿمورتي جو شاعر آهي. سندس شاعريءَ ۾ حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي، حضرت سچل سرمست، فقير نانڪ يوسف جو اثر ملي ٿو. صوفياڻي شاعريءَ جي پهرين ٿمورتي حضرت عبدالمجد مجدود "حڪيم سنائي"، حضرت شيخ فريدالدين "عطار" ۽ حضرت مولانا جلال الدين "رومي" جي نالي سان سڃاتي ويجي ٿي. ٻي ڪلهوڙا ۽ ٽالپر دور جي ٿمورتي حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي، حضرت عبدالوهاب "سچل سرمست" ۽ ڀائي چين راءِ "سامي" جي نالن جي آهي ۽ انگريز دور جي ٿمورتي فقير قادر بخش "بيدل"، مصري شاهه ۽ سيد رکيل شاهه جي نالن سان جڙيل آهي. صوفياڻي شاعريءَ جون ٽيئي ٿمورتيون مٿين نالن سان صوفياڻي سرزمين جي سونهن بڻيل آهن.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي پنهنجي پي ايڇ ڊي جي مقالي ۾ لکي ٿو: "رکيل شاهه سنڌي، سرائڪي، بلوچي ۽ فارسيءَ جو تمام سٺو صوفي شاعر هو. سندس شاعريءَ ۾ عشق ۽ تصوف جي تنوار تمام گهڻي ملي ٿي. روحاني رمز ۽ حق جي طلب سندس شاعريءَ جون نمايان خوبيون آهن. ٻوليءَ جو ميناج ۽ فني پختگيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي."(صوفي شاهه عنايت شهيد ۽ سندس سلسلي جا شاعر، ص 107)

سيد رکيل شاهه ڪافيءَ جو سرموڙ شاعر آهي. ڪافيءَ لاءِ ڪيل سندس خدمتون بي مثال باب جي حيثيت رکن ٿيون. سيد رکيل شاهه جي شاعريءَ تي اڳ ۾ تحقيقي ڪم ڪونه ٿيل آهي، پر سنڌي ادب جي تاريخي ڪتابن ۾ سندس نالو ملي ٿو. سندس شاعريءَ تي راقم ”صوفي سيد رکيل شاهه جي شاعريءَ جو فني ۽ فڪري جائزو“ جي عنوان سان ايم فل جِي ڊگري، شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور مان ماڻي آهي. سيد رکيل شاهه جي شاعريءَ ۾ منهنجي تحقيق موجب فني حوالي سان 55 صنعتون ملن ٿيون، جهڙوڪ: صنعت سلاست، صنعت فصاحت، صنعت بلاغت، صنعت جِدت، صنعت تشبيه، صنعت استعارو، صنعت اهڃاڻ، صنعت عڪس، صنعت علامت، صنعت تجنيس حرفي، صنعت تجنيس خط، صنعت تجنيس زائد، صنعت تجنيس تام، صنعت تجنيس مرڪب، صنعت تجنيس لاحق، صنعت تجنيس مطرف، صنعت تجنيس مضارع، صنعت تضاد، صنعت تعجب (حرف ندا)، صنعت مڪرر، صنعت سواليه، صنعت تصغير، صنعت طرد وعڪس، صنعت ذوالقافيين، صنعت مقلوب بعض، صنعت سجع، صنعت سياقته الاعداد، صنعت ملمع، مطلع ۾ تخلص جو استعمال، محاڪات جو استعمال، لفظن جي ورجاءَ جو استعمال، مڪالمات جو استعمال، ڪلاسيڪيت جو استعمال، حروفِ عطفي جو استعمال، ضميري پڇاڙيءَ جي لفظن جو استعمال، اوائلي لفظن جو استعمال، مطلع ۾ هڪڙي قافيي جو استعمال، ٻٽن لفظن جو استعمال، ٽيٽي قافيي جو استعمال، ٽُڙ قافيي (ٽيٽ قافيو) جو استعمال ، آوازي قافيي جو استعمال، جاڙي قافيي جو استعمال، رديف جو استعمال، اشتقاق جو استعمال، مطلع ۾ تخلص جو استعمال، ماڻهن ۽ شهرن جي نالن جو استعمال، نانگن جي نالن ۽ هٿيارن جو استعمال، موالين ۽ لوهارن جي اوزارن جو استعمال، جوڳين ۽ رنگن جو استعمال، عوامي لفظن، موسيقيت جو استعمال ۽ متاثريت (اثر) جو استعمال وغيره. سندس شاعريءَ ۾ ڪافيءَ جا 29 گهاڙيٽا، ڇهن گهاڙيٽن جا بيت ۽ ٻن گهاڙيٽن تي سي حرفيون سندس شاعريءَ ۾ اجاگر ڪيون آهن.

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ لکيو آهي ته: ”بلوچستان جي علائقي ڀاڳناڙيءَ ۾ سنڌي زبان عام ڳالهائي وڃي ٿي. هتي به سنڌي شاعر ٿيا آهن. اڃا تائين هن علائقي جي سنڌي ٻولي لهجي ۽ هتي جي سنڌي شاعرن تي تحقيقي ڪم ڪونه ٿيو آهي. هتي به وڏا صوفي شاعر سيد رکيل شاهه ۽ سندس فرزند سيد چيزل شاهه ٿي گذريا آهن، جيڪي درگاهه جهوڪ شريف جا مريد هيا. سنڌ ۽ بلوچستان ۾ سندن ڪيترائي مريد آهن. هنن

صوفيانہ ڪلام چيو آهي، جنهن ۾ هم اوست جي اُپٽار ڪئي اٿن.“(بيت ـ سٽا ۽ اوسر، ص 79)

حضرت سچل سرمست کان پوءِ سيد رڪيل شاهہ ڪافيءَ جي شاهڪار شاعر جي حيثيت رکي ٿو. سندس سلسلي جون ڪافيءَ لاءِ ڪيل خدمتون سنڌي ادب جي افق تي، سج جي روشنيءَ جيان چمڪي رهيون آهن. سيد رڪيل شاهہ جي سلسلي شاعرن ۾ صوفي سيد چيزل شاهہ، صوفي فيضل فقير، صوفي پهلوان فقير، صوفي مور محمود عارباڻي، صوفي فقير عثمان لغاري، صوفي فقير ٻاجهي لغاري، صوفي فقير گلبهار لاشاري ۽ صوفي فقير غلام مصطفيٰ جويو پڻ صاحب ڪتاب ۽ مختلف ٻولين جا ڪافيءَ جا سريلا شاعر آهن. ان کان علاوه صوفي احمد فقير، صوفي اشرف فقير، فقير تيغ علي مغيري (ٿلٽي) ۽ نور محمد نوري وڳڻ پڻ ڪافيءَ جا سيبتا شاعر آهن. جن جي شاعريءَ ڪتابي صورت ۾ زينت ڪونہ ماڻي سگهي آهي. سنڌي ادب ۾ سيد رڪيل شاهہ جي درگاهہ جون ڪافيءَ لاءِ ڪيل خدمتون سونهري اکرن ۾ لکڻ جهڙيون آهن.

فتح چند ڪارڙا لکي ٿو تہ: ”تعجب ٿو لڳي تہ سنڌي ٻوليءَ جا ڄاڻيندڙ ادب ۽ ساهت جا سينگاريندڙ ۽ صوفيانہ سوچ رکندڙ ودوان (ڏاها) الائي ڇو ايڏي وڏي ساهت جي شاهڪار شاعر جي تحقيق ۽ ترويج لاءِ ڪو لاياٽتو ۽ ڳڻڻ جهڙو ڪردار ادا ڪري نہ سگهيا آهن. تصوف جي واٽ اسان جي سنڌ لاءِ نجات جي واٽ آهي. ان تي وڌ کان وڌ تحقيق ۽ پرچار جي ضرورت آهي. اميد آهي تہ هن اهم ڪارائتي ۽ صوفياڻي پنڌار تي قلم کڻي، هن فڪري پيغام کي عوام تائين پهچائيندا.“(بحرالعشق، ص 10)

اها هڪ مڃيل حقيقت آهي تہ سيد رڪيل شاهہ جو ادبي پورهيو سنڌي ادب ۾ بهترين باب جي حيثيت رکي ٿو ۽ درگاهہ فتحپور شريف جون ڪافيءَ جي ترقيءَ لاءِ ڪيل ڪاوشون، شاناٽتن اکرن ۾ لکڻ جهڙيون آهن پر مٿس تحقيقي ڪم ڪونہ ٿيو آهي. ان جا مختلف ڪارڻ ٿي سگهن ٿا. سنڌي محققن بلوچستان صوبي جو شاعر سمجهي ڌانهس توجہ ڪونہ ڏنو ۽ بلوچستان صوبي جي اديبن، سيد رڪيل شاهہ کي سنڌي شاعر سمجهي وساري ڇڏيو پر وري بہ راقم ڇڪي سندرو ٻڌي، پراهين پنڌ ۽ تڪليفن جا ڪشالا پنهنجي ڪلهي تي ڪري ”صوفي سيد رڪيل شاهہ جي شاعريءَ جو فني ۽ فڪري جائزو“ جي عنوان سان ايم جي تحقيقي ڊگري، شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي مان ماڻي، سيد رڪيل شاهہ جي ادبي خدمتن کي خراج پيش ڪيو.

سيد رکيل شاھ جا وڏا عربستان شريف جا هيا، جيڪي وقت ۾ حالتن سبب اتان لڏي، ايران جي شهر شيراز ۾ افغانستان کان ٿيندا، قلات رياست يعني هاڻوڪي بلوچستان صوبي جي پاڳناڙيءَ جي علائقي ۾، گنداواھ تعلقي کان چار ڪلوميٽر ڏکڻ طرف فتحپورشريف نالي ڳوٺ ۾ اچي آباد ٿيا. سيد رکيل شاھ جا وڏا نهايت قابل ۽ بيحد سخي هيا. سرڪار سندن قدر شناسي ڪري کين جاگيرون پڻ ڏنيون، جنهن کان پوءِ پنهنجي زمينن تي سندن خاندان پڻ رهندو آيو جنهن ۾ پاڳ شهر کان 20 ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي ڏکڻ ۽ اولهه طرف ڳوٺ پير محمود اولياءُ لڳ گدڙ ۾ ويا، جتي سيد رکيل شاھ جي ولادت ٿي ۽ سندس پاءُ سيد عبدالنبي شاھ جي مزار بہ اتي موجود آهي. پوءِ ميرپور تعلقي ۾ چوڙي جي علائقي جي ڳوٺ لطف هاڙا ۾ پڻ رهائش اختيار ڪيائون. ان بعد اتان لڏي، ساڳئي تعلقي جي ڳوٺ حليم شاھ ۾ ويا ۽ آخر ۾ وري سيد رکيل شاھ، فتحپور کي اچي آباد ڪيو، جتي سيد رکيل شاھ جي درگاھ آهي ۽ سندن خاندان فتحپور شريف ۾ رهائش پذير آهي.

سيد رکيل شاھ جي ولادت 17 ربيع الاول 1262 هجري مطابق 14 مارچ 1846ع تي جمعي جي ڏينهن سيد نور محمد شاھ گهر ۾، ڳوٺ پير محمود اولياءُ تعلقو پاڳ، ضلعي ڪڇيءَ ۾ ٿي. سيد رکيل شاھ جو خانداني شجرو 53 هين پيڙهيءَ ۾ حضرت علي ڪرم الله وجہ سان ملي ٿو. پاڻ حسيني سيد آهن ۽ سندن سلسلو قادري آهي. سيد رکيل شاھ جو روحاني سلسلو شاھ عنايت شهيد جي درگاھ جي ستين سجاده نشين صوفي عبدالستار جهوڪ ميرانپور واري سان جڙيل آهي، جيڪو 39 هين سلسلي جي ڪڙيءَ ۾ حضرت علي ڪرم الله وجہ کان ٿيندو نبي ڪريم ﷺ تائين پهچي ٿو. سندن تعليم پنج درجا پرائمري آهي، جيڪا ڳوٺ ۾ پرايائون. سيد رکيل شاھ 7 ربيع الثاني 1359 هجري مطابق 14 مئي 1940ع تي، سومر جي ڏينهن تي، هن فاني جهان مان وصال ڪري ويو. کين فتحپور شريف ۾ دفنايو ويو. جتي سندس فرزند سيد چيزل شاھ عاليشان روضو ٺهرايو. مارچ مهيني جي 11، 12۽ 13 تاريخ تي هر سال سندس شاندار عرس مبارڪ ملهايو ويندو آهي. سيد رکيل شاھ کان پوءِ سندس درگاھ جو گادي نشين، سندس چوٿون نمبر فرزند صوفي سيد چيزل شاھ بڻيو. سيد چيزل شاھ کي سيد رکيل شاھ پاڻ سجاده نشينيءَ جون ذميواريون سونپيون هيون. سندس بيو سجاده نشين صوفي سيد صادق علي شاھ ولد سيد چيزل شاھ هيو ۽ درگاھ فتحپور شريف جو موجوده سجاده نشين صوفي سيد سرفراز علي شاھ ولد سيد صادق علي شاھ جن آهن.

منهنجو مقالو سيد رڪيل شاهه جي ٽيهه اکرين تي آهي، تنهنڪري هاڻي اچون ٽيهه ڏانهن. ”ٽيهه اکريون“ سپ ڪان پهريان ميين عيسي ۽ لاڪيٽي لطيف جون ملن ٿيون يعني ڪلهوڙن جي دور کان سنڌي ادب ۾ ”ٽيهه اکريون“ مليون آهن. هيءَ نيٽ سنڌي ادب جي صنف آهي. نظم ۾ ٽيهه اکريءَ جي پنهنجي مجيل حيثيت آهي. هن صنف جي ترقي ڏيارڻ ۾ اساسي شاعرن مڪمل ڪردار رهيو آهي. ڪلاسيڪي شاعرن ٽيهه اکريءَ تي ڀرپور لکي، هن صنف جو مٿاهون مقام بڻايو آهي.

ڊاڪٽر بلوچ لکي ٿو تہ: ”هيءَ صنعت ’ٽيهه اکري‘ نظم جي جان آهي. هر اکر آڏو ساڳئي اکر سان شروع ٿيندڙ لفظ ملائي، نظم جي بيت يا بند جوڙڻ سان ئي ’ٽيهه اکري‘ نظم جو بنياد پيو. انهيءَ لحاظ سان عام طور تي ’ٽيهه اکري‘ جي هر هڪ اکر آڏو بيت يا بند انهيءَ ساڳئي اکر واري لفظ سان شروع ٿيڻو آهي.“(سنڌي لوڪ ادب جو اپياس، ص 74)

سيد رڪيل شاهه جي شاعريءَ ۾ بہ سي حرفيون آهن. جيڪي الڳ گهاڙيٽي تي لکيل آهن. سندس ٻئي ٽيهه اکريون اوڻٽيهن اکرن تي لکيل آهن. شاعريءَ جي هي صنف گهڻي ڀاڱي صوفي شاعرن لکي آهي، جيڪي ٽيهن، اوڻيهن ۽ اٺاويهن اکرن تي لکي ويندي آهي پر سيني کي سي حرفي يا ٽيهه اکري سڏيو ويندو آهي. سي حرفيون الف ۽ ب حرفن جي ترتيب سان لکبيون آهن يعني پٺيءَ وارن حرفن جي حوالي سان لکبيون آهن. الف-ب کي نانيڪڻ ۾ پٺي چوندا هياسين ۽ اڄ بہ پٽي سڏبي آهي. ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي لکي ٿو تہ: ”ڪن بيتن جي سلسلي ۾ هر بيت ’الف-ب‘ اکرن سان شروع ٿيندو آهي. انهيءَ کي فارسي جي لحاظ سان ’سي حرفي‘ ۽ سنڌيءَ ۾ ’ٽيهه اکري‘ چيو ويندو آهي. ڪن شاعرن عربي الف-ب جي پورن ٽيهن اکرن تي مشمل بيت لکيا آهن. ڪن شاعرن وري ’لا‘ ۽ ’ء‘ کي ڇڏي 28 اکرن تي ٻڌل 28 بيت لکيا آهن پر انهن کي بہ ’ٽيهه اکري‘ سڏيو اٿن. ڪن شاعرن سنڌي الف-ب موجب 52 اکرن تي مشتمل ٽيهه اکريون بہ لکيون آهن. اهوئي سبب آهي، جو اصطلاحي معنيٰ ۾ ’ٽيهه اکري‘ ان کي چيو ويو، جنهن جا بيت الف-ب جي اکرن سان شروع ٿين پوءِ اهي ٽيهه اکري هجن يا گهٽ وڌ. تاريخي لحاظ کان ’ٽيهه اکري‘ شاهه عبداللطيف کان آڳاٽي معلوم ٿئي ٿي.“(بيت-سٽاءُ اوسر، ص 87)

الف-ب جي ترتيب سان لکندڙ بيتن کي ٽيهه اکري سڏيو وڃي ٿو پوءِ انهن حرفن جو انگ ڪيترو بہ ٿي سگهي ٿو پر خاص ڪري سي حرفي انهن بيتن کي سڏجي ٿو

جيڪي ستاويهہ اٺاويهہ اوڻٽيهہ ۽ ٽيهن حرفن جي ترتيب سان لکيل هجن ۽ انهن کان گهٽ ۽ وڌ اکرن تي لکيل بيتن کي بہ ٽيهہ اکري سڏيو ويو آهي. شروعات ۾ سي حرفي ٽيهن اکرن تي لکيل بيتن کي چيو ويندو هيو پر اڳتي هلي شاعرن هن صنف ۾ نوان تجربا ڪري، هن کي 52 اکرن تائين پهچايو آهي يعني گهٽ ۽ وڌ حرفن جي حوالي سان پڻ هيءَ صنف لکي وئي آهي، ٻاونجاهہ اکرن جي ترتيب سان بہ هن صنف تي صوفي شاعرن طبع آزمائي ڪئي آهي، جيڪا پڻ سي حرفيءَ طور سڃاتي وڃي ٿي. غلام مصطفيٰ ”مشتاق“، ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم ”خليل“ جي ترتيب ڏنل ڪتاب ۾ لکي ٿو تہ:

”هي اهو ڪلام آهي جو هڪ قسم جي صنعت آهي. هن جو مطلب آهي تہ ابجد جي هر هڪ اکر تي بيت چئجي. اها صنعت فارسي جي ڪنهن بہ شاعر استعمال ڪانہ ڪئي آهي. قديم استادن جو ڪلام حتيٰ ڪہ امير خسرو جو ڪيترن صنفن جو موجد آهي، ان جو ڪلام بہ انهيءَ صنعت کان خالي ڏسجي ٿو جنهن ڪري قوي گمان آهي تہ هي ڪلام خاص سنڌ جي شاعرن جو ايجاد ڪيل ۽ استعمال ڪيل آهي. سنڌ جي موجوده دور جا شاعر اهو ڪلام ترڪ ڪندا پيا وڃن.“(سنڌي شاعري ۽ علم عروض، ص 385،386)

”سي حرفي“ پارسي ٻوليءَ جا لفظ آهن، سي معنيٰ ٽيهہ ۽ حرف معنيٰ اکر. انهيءَ ڪري اهو شڪ ٿو لڳي تہ متان هيءَ صنف فارسي ادب جي ايجاد ڪيل هجي پر جڏهن فارسي ادب جو مطالعو ڪيون ٿا، تہ فارسيءَ جي وڏي شاعر ”امير خسرو“” بہ هيءَ صنف ناهي لکي، انهيءَ شاهديءَ کان پوءِ تسليءَ سان چئي سگهجي ٿو تہ سي حرفي سنڌي ادب جي ميراث آهي. فارسي ٻولي آڳاٽي دور ۾ سنڌ جي دفتري ٻولي پڻ رهي چڪي آهي، تنهنڪري پارسيءَ جو سنڌي ٻوليءَ تي گهڻو اثر رهيو آهي. ٿي سگهي ٿو انهيءَ اثر سبب هيءَ صنف ”سي حرفي“ طور سڃاتي وڃي ٿي. فارسي ٻوليءَ کي اسان وٽ سرڪاري پنيرائي ملندي رهي آهي، ان ڪري پارسي ٻوليءَ سان گهڻي ويجهڙائي رهي آهي. تنهنڪري اهو گمان بہ آهي تہ متان انهيءَ سبب ڪري ”ٽيهہ اکري“ کي ”سي حرفي“ سڏيو وڃي ٿو. ڊاڪٽر مهر خادم لکي ٿو تہ: ”سنڌي ادب ۾ ’ٽيهہ اکرين‘ (سي حرفين) جي شعري صنف ڪلهوڙن جي دور کان ملي ٿي. هن صنف کي صوفي شاعرن (۽ پڻ سگهڙن) پنهنجي پنهنجي انداز سان، سنڌي ٻوليءَ سان گڏ سرائڪيءَ ۾ پڻ سرجيو آهي. هيءَ نج فني شعري صنف آهي، جنهن ۾ الف-ب جي ٽيهن اکرن کي هر پهرين مصرع يا پهرين بند ۾ نهڪندڙ لفظن سان شروع ڪيو ويندو آهي.“(سنڌ جو سرمست، ص 248)

سيد رکيل شاهه جي شاعريءَ ۾ ٻه ٽيهه اکريون مليون آهن. جن مان هڪ ڇئن سٽن جي ترتيب سان لکيل آهي ۽ ٻي ڇهن سٽن تي سرجيل آهي. ٻنهي جو گهاڙيٽو پنهنجي بيهڪ رکي ٿو. سندس ٽيهه اکرين ۾ وحدانيت، رسالت، انسانيت، رومانويت ۽ وحدت الوجود جا پرچار مِلي ٿي. سيد رکيل شاهه جي سي حرفين ۾ انسانيت جي ڳڻن، رواداري ۽ پنهنجائپ جا سبق سيکاريل آهن.

مثال:

”الف اور اندر ۾، سدا فڪر فقيرن،
اوجاڳا اکين کي، دل ۾ مچ ٻرن،
فاني تنهن فراق ۾، جهوريءَ منجهه جهرن،
اهي وينا رب گهرن، وڃي مليا سي مطلوب سان.“ (بحرالعشق، ص 494)

هيءَ سي حرفي چوستي بيت جي گهاڙيٽي ۾ لکيل آهي، جنهن ۾ اوڻٽيهن اکرن جي ترتيب سان بيت آهن. ان جون سيئي سٽون ٻن پدن جون آهن. هن جي پهرين ٽنهي سٽن ۾ قافيو آخر ۾ اچي ٿو ۽ چوٿين سٽ جو قافيو پهرين پد تي آهي. هن ٽيهه اکري جي سڀني بيتن جي پڇاڙي پد ۾ ”وڃي مليا سي مطلوب سان“ رديف اچي ٿو معنيٰ هر بيت جي آخري پد ۾ رديف جو فقرو استعمال ٿيل آهي. هن جي بيتن کي اگر بندن ۾ ورهائبو ته ٻه گهاڙيٽا ٿيندا. پهريون بند دوهو ٿيندو ۽ پويون بند بيت ٿي پوندو معنيٰ هن ٽيهه اکريءَ جي بيتن جي تقطيع سان ٻه گهاڙيٽا ٺهن ٿا. هيءَ صنف هنن لفظن جي ترتيب سان لکيل آهي: الف، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ڪ، ل، م، ن، و، ه، ل، ء ۽ ي. هن ۾ ”ل“ اکر تي ٻه بيت ڏنل آهن. جنهن سان ڪُل اوڻٽيهه بيت ٿين ٿا.

ٻي ٽيهه اکري:

”جيم جانب توبنا، گذران ڏورڻ هت ڏکيو.
هو مرد پيا وڃي مامري، سِر نہ ڇاڻن سو سکيو،
راضي مٿي هو رب رضا، تقدير مون جي ڪجهه لکيو،
ڪن ڪمائي قلب سان، هي درد جو ٻاري چکو،
ڇڏ وڃائي خام خطرا، جي رسين هن راهه کي،
سمجهه دل او ٿي صفا، تون ياد ڪر الله کي.“ (بحرالعشق، ص 486)

سيد رکيل شاهه جي هيءَ ٽيهه اکري ڇهن سٽن يعني مسدس بيت جي گهاڙيٽي ۾ لکيل آهي. جنهن جي سيني سٽن ۾ ٻه ٻه پد آهن معنيٰ هن ٽيهه اکريءَ جو هر بيت ٻارهن پدن جو آهي. هن سي حرفيءَ جو گهاڙيٽو نرالو آهي. جنهن ۾ پهرين چئني سٽن جي آخر ۾ قافيا آهن جيڪي قافيا پاڻ ۾ هڪجهڙائي رکندڙ آهن. وري پوين ٻنهي سٽن جا قافيا پاڻ ۾ مناسبت رکن ٿا. هن جون پويون ٻئي سٽون سيني شعرن ۾ ورجائجن ٿيون. هن ٽيهه اکري جي بيتن کي جيڪڏهن بندن ۾ ورهائبو ته پهرين چئني سٽن مان ٻه دوها ٿيندا ۽ پويون بند پڻ الڳ دوهو ٿيندو. معنيٰ هن جي بيتن جي تقطيع سان هر بيت جا ٽي دوها ٿين ٿا. هيءَ سي حرفي دوهي جي گهاڙيٽي تي لکيل آهي. سيد رکيل شاهه جي شاعريءَ ۾ هن صنف تي هيٺين حرفن تي ترتيبوار بيت لکيل آهي: الف، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ل، م، ن، و، ه، ل، ءُ ۽ ي. هن سي حرفي ۾ پڻ ”ل“ اکر تي ٻه بيت ملن ٿا. جنهن سان بيتن جو تعداد اوڻٽيهه بيهي ٿو.

سيد رکيل شاهه فرمائي ٿو ته:

”شين شريعت شان تن جو تابع مجن سي هٿ ٻڌي،
منجهه طريقت ماهيت، تعريف تو صاحب سندي،
هو حقيقت ۾ هليا، لاهوت ۾ لائق لنگهي،
ٿا ڏکن ساءِ معرفت، اسرار سارو احمدي،
ڇڏ وجائي خام خطرا جي رسين هن راهه کي.
سمجهه دل او ٽي صفا تون ياد ڪر الله کي.“ (بحر العشق، ص 498)

سيد رکيل شاهه جي ٽيهه اکرين ۾ ڪيترائي موضوع ملن ٿا. جن ۾ صوفيت، رومانويت، انسانيت، اخلاقيات، اصلاحيات، حب الوطني ۽ جدوجهد اچي وڃن ٿا. سندس مٿئين بيت ۾ شريعت، طريقت، حقيقت ۽ معرفت جي وضاحت سمجهايل آهي. پاڻ ٽيهه اکرين ۾ توحيد، رسالت، عشق، محبت ۽ پنهنجي مرشد ميان عبدالستار جهوڪ ميرانپور واري سان عقيدت جو اظهار ڪري ٿو. سيد رکيل پنهنجي هڪ بيت ۾ حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ سان محبت جي بياني هيٺين ريت ڪري ٿو:

”ظوئي ذڪر زهد سان، ڪن ٿا قلبون ڪمائي،
حرف پڙهيائون هڪڙو تن پاڪيزي پائي،

پوءِ پيچي بي نفس ٿيا، خودي کي ڪائي،
اهي سارن سدائي، وڃي مليا سي مطلوب سان.“ (بحرالعشق، ص 500)

سيد رڪيل شاهه سنڌي ٻوليءَ جو برجستو شاعر آهي. سندس سي حرفين ۾ فني ۽ فڪري خوبيين جون بهترين بهارون آهن. سيد رڪيل شاهه جي شاعريءَ ۾ ايڪي، اتحاد، هدايت ۽ انسان جي اعليٰ قدرن جا سبق سمايل آهن. سندس ٽيهه اکريون عشق، درد، سڪ، سور ۽ حسن جي خيالن سان سرشار آهن. سيد رڪيل شاهه جي شاعريءَ ۾ نفس کي مارڻ، حق ۽ سچ جي راهه تي هلڻ، دل منجهان دئي، غير، غفلت ۽ بيائي کي ڪڍي، اندر کي اڇو اُجرو ڪري، هٺ، وڏائي، غرور، تڪبر ۽ خوديءَ کي ختم ڪرڻ جي تلقين ٿيل آهي. سيد رڪيل شاهه جي ٽيهه اکرين ۾ تصوف جي چمڪاٽ، عشق جي اُساٽ، برهه جي پڙڪاٽ، درد جي لُڙاٽ، غميءَ جا گهيرٽ، پيار جي پالوٽ، فڪر جون ڦرهيون ۽ ذڪر جي زباني ملي ٿي. سندس شاعريءَ جي هن صنف ۾ موضوعن جا ٻه مختلف رنگ ۽ روپ رچيل آهن. سيد رڪيل شاهه بيت جي روپ ۾ بهترين ادبي خدمتون سرانجام ڏنيون آهن. ڪيس بيت جي فن سان دلي لڳاءُ هيو سندس بيتن ۾ ذات ۽ ذانءَ پالوٽ نظر اچي ٿي. سيد رڪيل شاهه جي شاعريءَ جا سيئي پاسا شاندار، فني ۽ فڪري گهرائيءَ سان ٽمٽار آهن.

نتيجو: سيد رڪيل شاهه صاحبِ ولايت ۽ ڪامل صوفي درويش ٿي گذريو آهي. سندس دور جون ڪيتريون ئي ڪرامتون مشهور آهن. سيد رڪيل شاهه صوفياڻي فلسفي سان لکين ماڻهن جي دلين ۾ فقيري رنگ جي فيض جي پالوٽ ڪري، سندن دليون روشن ڪيون آهن. پاڻ ناسوت، جبروت، ملڪوت، لاهوت، هاهوت ۽ باهوت جي مقام تي پهتل بزرگ هيو. سيد رڪيل شاهه رياضتن ۽ عبادتن ۾ بک ۽ اڃ تي بَر ۽ ويران جڳهن تي اڪيلائيءَ ۾ ويهي چلا ڪٽي، ولايت جي مٿاهين منزل ماڻي، بَرن ۾ بازارون ٻڌائي، فتحپور شريف ۾ روحاني رنگ ۽ رونقون رچائي ڇڏيائين. سندس درگاهه تي سدائين مريدن جا ميلا، گل گلزاريون باغ ۽ بهاريون آهن. سيد رڪيل شاهه جي درگاهه تي اڄ به عقيدتمندن جون مرادون پوريون ٿين ٿيون. سندس سجاده نشينن ۾ صوفي سيد چيزل شاهه ۽ صوفي سيد صادق علي شاهه پڻ وقت جا ڪامل درويش ٿي گذريا آهن ۽ صوفي سيد سرفراز علي شاهه (موجوده سجاده نشين) پڻ صاحبِ ولايت ۽ ڪرامتن جو والي آهي، جتي عقيدتمندن جا خالي جهول پُرُ ٿيندي پسجن ٿا.

مددي ڪتاب:

1. شاهه رڪيل، صوفي القادري، سيد، حضرت: رسالو بحرالعشق، ڪراچي، آزاد ڪميونيڪيشن: فتح چند ڪارڙا، 2014ع.

2. مانجهي، محمد علي، پروفيسر، ڊاڪٽر: صوفي شاه عنايت شهيد ۽ سندس سلسلي جا شاعر، ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، ڪراچي، 2014ع.

3 . سنڌي، عبدالمجيد، ميمڻ، ڊاڪٽر: بيت (سٽا ۽ اوسر)، شڪارپور: مهراڻ اڪيڊمي، جنوري 2002ع.

4. بلوچ، نبي بخش، خان، ڊاڪٽر: سنڌي لوڪ ادب جو اڀياس، حيدرآباد: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ريسرچ فائونڊيشن، 2016ع.

5. مشتاق، غلام مصطفيٰ (ترتيب): سنڌي شاعري ۽ علم عروض، شڪارپور: مهراڻ اڪيڊمي، اپريل 2001ع.

6. موراڻي، رڪيل. سنڌ جو سرمست (مرتب)، حڪومت سنڌ: ثقافت ۽ سياحت کاتو 2009ع.